

منظر روستایی در غرب ایران

اورامان و پالنگان، روستاهای آیینی ایران

معماری روستایی در مناطق غربی ایران با گذشت زمان، تکامل یافته و دارای بنیان‌های نظری ویژه خود است (منصوری، ۱۳۸۷). در این محدوده، برخلاف معماری سایر نقاط، فرهنگ و آداب و رسوم کمتر مورد تهاجم افکار جدید قرار گرفته و توانسته ارتباط خود را با گذشته حفظ نماید. به نظر می‌رسد عاملی که باعث حفظ این ارتباط گردیده - غیر از دوری زیاد از تمدن شهرها - می‌بایست به گونه‌ای ریشه‌ای و عمیق در جان روستا تأثیر کرده باشد؛ به دلیل آن که ساکنان روستا پس از گذشت سالیان متمادی، نه تنها مکان زیست خود را تغییر نداده‌اند، بلکه با حفظ آداب و سنن گذشته، به زندگی امروزی پرداخته‌اند.

در نگاه اول روستاها در مناطق مختلف، شکل یکسان دارد و ساده‌ترین مشخصه تمایز روستاها تفاوت در کالبد، شکل و مصالح آن هاست. برخلاف مناطق کویری که بیشتر روستاها کاهگلی و درونگرا است (پیرنیا، ۱۳۸۲)، در مناطق کوهستانی شاهد روستاهای سنگی و برونگرا هستیم. این موضوع، معلول اقلیم‌های متفاوت است؛ اما در هر صورت اقلیم نمی‌تواند مهم‌ترین عامل شکل‌گیری منظر روستایی در غرب ایران باشد.

تصویر ۲: روستای پالنگان - در تمامی نقاط ایران، روستاها به لحاظ مصالح و جزئیات اجرایی بسیار نزدیک هم است و این به تنهایی نمی‌تواند از عوامل هویتی در مناظر روستا به حساب آید. موارد دیگری نیز است که در ایجاد منظر روستایی مناطق غرب کشور نقش مهمی را ایفا می‌نمایند.

تصویر ۱: روستای قینرجه

با نگاهی به گذشته می‌توان دریافت که تمدن باشکوه ایران در روزگار خویش در پی آمیخته شدن با تعالیم آیینی چگونه در معماری متبلور شده است و در این حوزه، نگرش هدفمند به ساختار ارزشمند معماری ایرانی با تمام

محمد آفشین یار
پژوهشگر دکترای معماری

مولفه‌های هویت بخش آن، در غرب کشور کمتر از سایر نواحی آن صورت گرفته است.

هنر ایران از دیرباز تا کنون توجه خاصی به منظره و عناصر طبیعت داشته است؛ که این نگرش طبیعت‌گرا ریشه در جهان بینی و تفکرات ایرانیان باستان دارد. پیروان آیین‌های مهر، مزدیسنا و زرتشت احترام و تقدس خاصی برای عناصر طبیعی قائل بوده‌اند (جوادی، ۱۳۸۳: ۱۶). با توجه به آثار هنری و معماری به جا مانده از غرب ایران در شهرهای کردستان، کرمانشاه، سنندج و ... به نظر می‌رسد یکی از خاستگاه‌های اولیه تمدن ایران در منطقه غرب و شمال غرب بوده است.

در غرب ایران روستاها به لحاظ موقعیت شکل‌گیری به دو گروه کلی تقسیم می‌شود: اول - روستاهایی که در دشت‌ها و مناطق هموار ساخته شده‌اند.

دوم - روستاهایی که در دامنه کوه‌ها و درون دره‌ها شکل گرفته‌اند.

این نوشته در صدد است با بررسی روستاهای گروه دوم، نسبت باورهای اعتقادی و آیینی گذشته را با پدید آمدن فضاهای زیستی که بهترین نمونه‌های تاریخی آن‌ها روستاها است، مشخص نماید.

در این محدوده، برخلاف معماری سایر نقاط، فرهنگ و آداب و رسوم کمتر مورد تهاجم افکار جدید قرار گرفته و توانسته ارتباط خود را با گذشته حفظ نماید.

تصویر ۴: روستای پالنگان، اراضی کشاورزی در سمت دیگر دره و بالا دست رودخانه.

می‌تواند روستاییان را بر آن دارد که این شرایط دشوار را تحمل کنند. این را می‌توان در اعتقادات و آیین‌های قدیمی پالنگان و اورامانات جستجو نمود. برای مثال در اورامانات هر ساله در نیمه اردیبهشت مراسمی به نام «پیر شالیار» برگزار می‌شود که رسمی قدیمی و آیینی کهن در این روستا است. انجام یک مراسم خاص آیینی و گذر از سنگ در کنار مقبره «پیر شالیار» از جمله دلایلی است که می‌توان علت شکل‌گیری روستای اورامانات را در آن جستجو نمود.

از طرفی دیگر هماهنگی کامل روستا با کوه باعث می‌شود که نتوان به راحتی روستا را از کوه تشخیص داد؛ گویی روستاییان از چیزی فرار کرده و به کوه پناه آورده‌اند؛ عدم کاشت گیاهان و یکدست بودن فضا گواهی بر این ادعاست.

موقعیت ویژه دو روستای پالنگان و اورامانات باعث می‌شود که کل فضا را نتوان در نگاه اول درک نمود و این برخلاف روستاهای کوهستانی در سایر نقاط ایران است. برای مثال با این‌که روستای ماسوله در شمال ایران قرار گرفته و فضای داخل روستا پوشیده از گیاهان متنوع و هماهنگ با محیط است، اما به راحتی می‌توان حدود روستا را از کوهستان تشخیص داد.

از مهم‌ترین شاخصه‌های هویتی این روستاها، پس زمینه خاکی رنگ آن‌هاست. در سایر نقاط، پس زمینه روستاها به دلیل هموار بودن سطح زمین، آسمان است، اما در این

پالنگان و اورامانات دو روستای کوهستانی در غرب کشور است که در دامنه کوه و درون دره شکل گرفته‌اند. قرارگیری روستا در کنار رودخانه و موقعیت استراتژیک آن در کوه، دو عامل مهم برای طرح نظرات مختلف است که عوامل اقلیمی و دفاعی را تأثیرگذارترین شاخص‌ها برای شکل‌گیری این دو روستا می‌دانند.

اما باید توجه داشت بالا بردن مصالح از دامنه کوه و مخاطرات آن، شرایط نابسامان اقلیمی در فصل‌های سرد سال، ایجاد مسیر حرکتی برای ساکنین، دام، طیور و ... از جمله مواردی است که هزینه و زمان ساخت این روستاها را افزایش می‌دهد و ساکنین می‌توانستند این هزینه را صرف یافتن موقعیت بهتر استقرار، ایجاد زمین زراعی، کندن نهر آب و یا هر اقدامی که کار آن‌ها را آسان کند، نمایند.

از طرفی دیگر، روستاهای مذکور به لحاظ ایمنی و امنیت نیز از موقعیت مناسبی برخوردار نیست، چرا که حمله دشمنان از جانب قله کوه می‌توانست خطرهای جدی برای روستایی که با این مشکلات ساخته شده بود، ایجاد نماید و یا در هنگام طغیان رودخانه، ریزش برف و باران و لغزنده شدن زمین، ساکنین روستا صدمات جدی را متحمل می‌شدند.

روستاهایی که در منطقه دره‌ای و دامنه کوه شکل گرفته‌اند به لحاظ زراعت نیز ممکن است دچار مشکلات فراوانی شود. چرا که آبیاری زمین‌های آنان به دلیل بالادست بودن زمین نسبت به آب، از طریق آب دره غیرممکن است و تنها «کشت دیم» در آن‌ها رواج می‌یابد. به نظر می‌رسد تنها یک عامل ذهنی بسیار قوی

تصویر ۳: روستای پالنگان، علیرغم موقعیت استراتژیک روستا و نزدیکی به رودخانه، مشکلات فراوانی وجود دارد که هر روستایی را بر آن می‌دارد به دنبال مکان مناسب‌تری برای زندگی باشد.

نتیجه گیری:

به طور کلی هماهنگ شدن چشم انداز روستای پالنگان و اورامان با محیط اطراف، منظر ویژه‌ای را پدید می‌آورد که گویی روستا، همان کوه است و از درون کوه، بازشوهایی به بیرون ساخته شده و این عامل، بر رمزآمیزی روستای مذکور می‌افزاید. در مناطق خاصی از غرب ایران، پدید آمدن روستاها به دنبال عوامل آیینی و اعتقادات کهن شکل گرفته است و روستاییان را بر آن داشته تا فضاهای زیست خود را در این نواحی برپا سازند. در نهایت می‌توان دو روستای پالنگان و اورامان را در گروه روستاهای «آیینی» غرب کشور قرار داد و مبانی شکل‌گیری آن‌ها را در آیین‌های کهن و اعتقادات قدیمی آن مناطق جستجو نمود.

* ماخذ عکس‌ها نگارنده است.

تصویر ۵: نگهبان اورامانی - عمارت خسرو آباد ۱۸۲۰ - کلاه‌های مه‌ری در اوایل قرن نوزدهم و مراسم باقی مانده از آیین‌های کهن، نشان از باورهای باستانی دارد. این باورها در شکل‌گیری زندگی مردم بسیار موثر بوده‌اند.

مناطق، پس زمینه روستا، کوه و بافت ویژه آن است و این منظره روستاهای «رمزآمیز» مناطق غرب ایران است که باعث جدا شدن چشم‌انداز کلی آن‌ها از روستاهای کوهستانی شمال ایران می‌شود.

- منابع:
۱. پیر نیا، محمد کریم (۱۳۸۲)، *سبک‌شناسی معماری ایرانی*، تهران: انتشارات پژوهنده، چاپ دوم.
 ۲. جواد، شهره (۱۳۸۳)، *عناصر منظر در هنر ساسانی*، باغ نظر، فصلنامه علمی- پژوهشی پژوهشکده نظر، سال اول، شماره دوم.
 ۳. منصوری، سید امیر (۱۳۸۷)، *طرح پژوهشی منظر غرب ایران*، در دست چاپ.

تصویر ۶: موقعیت قرارگیری و شکل زمین در این منطقه باعث می‌شود مواردی همچون درک کل روستا در یک نظر، پس زمینه خاکی با بافت سنگ و خاک، از عناصر هویتی روستا باشد.